

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Vývojové teorie náboženství: Émile Durkheim a James

Goerge Frazer

Marie Nedvědová

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Vývojové teorie náboženství: Émile Durkheim a James

Goerge Frazer

Marie Nedvědová

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2018

.....

Poděkování

Mé poděkování patří Mgr. Dagmar Demjančukové CSc. za odborné vedení, cenné profesionální rady, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnovala.

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Émile Durkheim.....	2
3. James George Frazer.....	4
4. Historie totemismu jako předmětu zkoumání.....	5
5. Porozumění totemismu u vybraných autorů	8
5.1 Durkheimovo pojetí náboženství	8
5.2 Durkheim a studium totemismu	12
5.3 Frazerovo pojetí magie a náboženství.....	19
5.4 Totemismus a tabu	26
6. Závěr	31
7. Použitá literatura:	33
8. Resumé.....	35

1. Úvod

James George Frazer a Émile Durkheim představují dvě důležité osobnosti, které napomohli rozvoji religionistiky jako vědní disciplíny. Každý z nich se studiem náboženství zabýval jiným způsobem, avšak oba přispěli ke zvýšení zájmu o religionistiku, v pozitivním i negativním smyslu. Frazerovi bývá často vyčítáno, že své základní vědecké publikace opíral o výzkumy provedené ostatními religionisty, avšak jeho nepochybné zásluhy spočívají právě v jeho samotářsko-analytické práci, kdy se pokoušel objasnit například významy pojmů „totem“ a „tabu“. Právě vědecký přístup představuje stěžejní pohled, kterým Frazer ke studiím o původních, dle jeho názoru primitivních společenstvích přistupoval. Jeho potřeba popsat pomocí vědeckých metod náboženský život těchto společenství v různých částech světa pomohla vytvořit základ, na němž mohli stavět další odborníci, i přesto že mnoho z nich Frazerova tvrzení odmítlo či vyvrátilo.

Durkheim se, podobně jako Frazer, zabýval studiem společenství, která se, dle jeho názoru, nacházela na nižším stupni vývoje. Také on se domníval, že každá společnost se vyvíjí k lepšímu stadiu, a proto má současný jedinec právo posuzovat odlišné formy společnosti jako nižší, či dokonce horší. Na rozdíl od Frazera, který vývoj společnosti posuzoval z hlediska víry a náboženství, Durkheim se zaměřil spíše na způsob rozdělení práce a činností obecně. Jeho sociologické pojetí náboženského života v těchto společnostech dávalo pojmům, dříve spojovaným s religionistickým bádáním, jiný rozměr. I on používal ve svých dílech fakta získaná jinými výzkumníky přímo v terénu, avšak spojení religionistického výzkumu se sociologickými metodami umožnilo vznik sociologie náboženství, nové religionistické disciplíny.

Následující práce je zaměřena na porovnání způsobu, jakým každý z výše uvedených autorů přistupoval k používání totemů v jednotlivých primitivních společenstvích. Totem bývá u většiny primitivních národů spojen s výrazem tabu, kterým se tito autoři také zabývali. Srovnávací analýza pojetí totemismu jako nedílné součásti náboženství primitivních společenství umožní najít společné i rozdílné body v chápání těchto pojmů, na které mohou navázat následující generace religionistických badatelů.

2. Émile Durkheim

Émile Durkheim byl francouzský sociolog, jehož pozoruhodná osobnost vynikla koncem 19. a počátku 20. století. Narodil se roku 1858, studoval v Paříži, a po ukončení studií se věnoval výuce na střední škole. Mezi lety 1885 – 1886 se věnoval studiu struktury a forem vysokoškolského studia v Německu, v tomto období se také začal zajímat o náboženství. Inspirován Wilhelmem Wundtem¹ se začal zabývat příkladem mravního jednání a problematikou sociálních faktů, které také promítal do studia náboženství. Po návratu z Německa začal přednášet na univerzitě v Bordeaux sociální vědy a pedagogiku. Ačkoliv byl znám především v oblasti sociálních věd, a v roce 1896 byl jmenován prvním profesorem ve Francii, od roku 1895 zpracovával ve svých výzkumech explicitně problematiku náboženství jakožto společenského faktu nadaného určitými funkcemi.²

V těchto raných pracích je patrné Durkheimovo ovlivnění Frazerem, zejména v oblasti magie. V rámci sociologie náboženství se zde poprvé objevuje rozlišení mezi dvěma druhy náboženství – soukromým, pro něž se jedinec rozhoduje samostatně, a tradičním, které je individuálně závazné, protože ho praktikuje skupina, v níž jedinec žije. Ve své stěžejní práci *Elementární formy náboženského života* se věnuje systému věr a praktik, vztahujících se k posvátnému, a studuje náboženství jako systém spojující ty, kdož věří a praktikují, v jeden morální celek. V souvislosti s analýzou nejstarších forem náboženského života se mimo jiné zabýval také totemismem, a sepsal svou koncepci náboženství jako formy kolektivního vědomí. Durkheim se zaměřil na popis toho, zda a jak je klan (rod) zdrojem totemismu. Totem se stal posvátný, protože byl symbolem komunity, jejíž hodnoty a ideály reprezentuje. Společnost tak zbožšťuje sama sebe. Ukázal tedy, že kolektivní vědomí je zdrojem náboženství. Ohledně vztahu moderní společnosti a náboženství byl přesvědčen, že role náboženství upadá. Moderní společnosti ale musejí upevňovat svou solidaritu v rituálech, jež potvrzují jejich hodnoty (svoboda, rovnost a spolupráce) – potenciál pro občanské náboženství.

¹ **Wilhelm Maximilian Wundt** (1832 - 1920) byl německý lékař, filozof a psycholog, který založil na univerzitě v Lipsku 1. psychologickou laboratoř. Předmětem jeho bádání byla zpočátku především psychofyzika, zaměřoval se primárně na smysly - především zrak. Dále se svými spolupracovníky zkoumal i pozornost, emoce a paměť. Wundt se ve svém zkoumání opíral především o introspekci.

² HORYNA, B. PAVLINCŮVÁ, H. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Olomouc, 2001. s. 131.

Durkheim založil v roce 1895 první katedru sociologie v Evropě a v roce 1898 také jeden z prvních odborných sociologických časopisů *L'Année Sociologique*. Jedním z jeho stěžejních tvrzení je, že společnost je realita *sui generis* neboli skutečnost jedinečná pro sebe a neredukovatelnou pro své skladatelské části. Je vytvořena, když individuální svědomí interagují a spojují dohromady, aby vytvořili syntetickou realitu, která je zcela nová a větší než součet jejích částí. Tuto realitu lze chápat pouze sociologicky a nelze ji omezit na biologické nebo psychologické vysvětlení. Skutečnost, že společenský život má tuto kvalitu, bude tvořit základ jiného Durkheimova tvrzení, že lidské společnosti by mohly být vědecky studovány. Za tímto účelem vyvinul novou metodologii, která se zaměřuje na to, co Durkheim nazývá "společenské fakty" nebo prvky kolektivního života, které existují nezávisle na jednotlivci a jsou schopné ovlivňovat jedince.³

Durkheim zemřel v Paříži během první světové války v roce 1917 na mrtvici.

³ HORYNA, B. PAVLINC OVÁ, H. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Olomouc, 2001. s. 131-133.

3. James George Frazer

James George Frazer byl britský antropolog, religionista a klasický filolog, který se zasloužil zejména rozvoj sociální antropologie. Narodil se roku 1854 v Glasgow, kde ve svých necelých šestnácti letech začal studovat na univerzitě klasickou filologii a vědy o starověku. Brzy po začátku studií se u něho začal projevovat racionalistický postoj k dominantnímu křesťanství, který nakonec vedl ke kritickým analýzám náboženských projevů a rozchodu s touto doktrínou. Již v tomto období se začal zajímat o folkloristiku a přírodní náboženství.⁴

Po obhájení disertační práce na téma Platónovy teorie idejí na Trinity College v Cambridge obdržel na téže instituci doživotní stipendium, což mu umožnilo setrvat zde jako vědecký pracovník více než šedesát let. Počátkem 20. století působil také na univerzitě v Liverpoolu, a mezi lety 1878 a 1882 vystudoval také práva, advokátní praxi se však nikdy nevěnoval. Všechno úsilí věnoval rozvíjení nově zřízené katedry sociální antropologie na výše uvedené univerzitě.⁵

Roku 1886 nastal v jeho kariéře zásadní obrat, neboť byl požádán, aby napsal svá první religionistická díla zaměřená na objasnění pojmu „tabu“ a „totemismus“. První jmenované dílo bylo později rozšířeno do podoby známého díla s názvem *Zlatá Ratolest*, druhé dílo se stalo základem pro vznik rozsáhlé čtyřsvazkové studie *Totemismus a exogamie*. Frazer zpočátku čerpal inspiraci především od starších evolucionistů, zejména Edwarda Burnetta Tylora a společně s ním chápal vývoj lidstva společně s vývojem náboženství jako jeden celek. Průběh vývoje měl vždy směřovat k vyšším náboženským formám, přičemž magie stála na spodní příčce, náboženství se nacházelo uprostřed, a věda stála na nejvyšším vývojovém stupni lidstva.⁶

I přesto, že se Frazer zabýval náboženstvím zejména na bázi komparace, zůstal po celý život přesvědčen, že náboženství představuje nižší způsob chápání zákonitostí světa, založený na strachu z neznámého a na nelogičnosti. Tuto domněnku dokládal výzkumy provedenými na přírodních národech, v rámci svých prací se snažil analyzovat motivy jejich jednání a dokázat či vyvrátit pravdivost jejich náboženských sebeinterpretací.

⁴ HORYNA, B. PAVLINCŮVÁ, H. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Olomouc, 2001. s. 154.

⁵ HORYNA, B. PAVLINCŮVÁ, H. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Olomouc, 2001. s. 154.

⁶ HORYNA, B. PAVLINCŮVÁ, H. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Olomouc, 2001. s. 154.

On sám se však žádného z terénních výzkumů nikdy osobně neúčastnil, veškeré informace převzal ze závěrů jiných badatelů. Právě nemožnost ověřit si mnohé etnografické a historické údaje způsobila, že *Zlatá ratolest* se nedočkala v rámci odborných religionistických kruhů většího uznání.

Na počátku první světové války byl Frazer povýšen do šlechtického stavu za své vědecké a literární zásluhy. V roce 1930 přežil nehodu, která ho prakticky připravila o zrak, ale ani ztráta zraku jej nezastavila v psaní, spoléhal se na své sekretáře a manželku, kteří mu pomáhali s čtením a psaním. Frazer pokračoval ve své práci v Cambridge až do svých posledních dnů. Zemřel přirozenou smrtí v Cambridgi ve věku 81 let, jen pár hodin po jeho smrti zemřela lady Frazerová a byli pohřbeni spolu na hřbitově St. Giles v Cambridge.

4. Historie totemismu jako předmětu zkoumání

V etnografické literatuře se slovo totem objevilo teprve na konci 18. století. Poprvé byl tento termín použit v knize indiánského tlumočnicka J. Longa, která vyšla v Londýně v roce 1791. Dlouhé období se termín používal výhradně na území Ameriky, a teprve po půl století bylo naznačeno, že podobné praktiky existují také v Austrálii. Od poloviny 19. století je přijímán totemismu jako systém veskrze obecný.⁷

Mac Lennan může být považován za prvního autora, který experimentoval se spojením představy o totemismu s obecnými dějinami lidstva. Tento autor se pokusil dokázat, že totemismus byl nejen náboženstvím, ale také že z tohoto náboženství byla odvozena víra a praktiky, s nimiž se lze setkat v daleko rozvinutějších náboženských systémech.⁸ Herbert Spencer následně potvrdil, že McLennanovo tvrzení o tom, že uctívání totému předcházelo uctívání antropomorfních bohů, se setkalo s jeho kvalifikovaným souhlasem. McLennanova definice však neobsahuje celou pravdu. Pokud slova "bohové" a "uctívání" představují obyčejné definice, výše uvedený výrok lze považovat za pravdivý; ale pokud však tyto pojmy zahrnují také nejranější chápání těchto pojmů, z nichž posléze vyvstávají a vyvíjejí se určité představy bohů a bohoslužeb, Spencer tvrdí, že McLennanův názor nemůže být pravdivý.

⁷ LÉVI – STRAUSS, C. *Totemismus dnes*. Praha: Dauphin 2001, s. 26.

⁸ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002. s. 98.

Za základní tvar všech náboženství lze dle Spencera považovat uctívání mrtvých předků, kteří mají být stále přítomni mezi živými a mohou pracovat pro své potomky v dobrém nebo zlém smyslu.⁹

Durkheim zdůrazňuje Frazerovo hledisko na vývoj totemismu. Dle jeho názoru však Frazer pouze popisuje současný stav, nepokouší se o žádné vysvětlení ani o prohloubení základních konceptů svého studia. Ve své knize *Totemism* se snažil „soustředit všechny zmínky o totemismu z historie a etnografie. Zahrnul do své studie společnosti se značně odlišným náboženským vývojem, například Egypt, Arábii, Řecko či jižní Slovany – ti všichni zde figuruji po boku australských a amerických kmenů“¹⁰ s kterými je komparoval. Durkheim kritizoval zejména „snahu hledat na pozadí národnostních a historických odlišností universální lidské základy náboženského života.“¹¹

Ještě na počátku 20. století byla většina klasických vymezení totemismu založena obsahově. Zbíral uvádí, že jejich základními prvky byl zejména:

- 1) totem a víra v příbuznost klanu a totemu,
- 2) vlastní klanová organizace,
- 3) stravovací zákazy.

Spolu s definicemi se vyvíjela také klasická kritika těchto definic, která byla postavena na obsahu, konkrétně na popření oprávněnosti spojovat tyto prvky do systému. Takovou kritiku předložil již roku 1910 A. A. Goldenweiser ve studii *Totemism: an analytical study* a podložil ji příklady společností (a) s totemy a bez klanů, (b) s klany pojmenovanými po zvířecích druzích, které nejsou totemy, (c) s klany a velkou náboženskou rolí zvířat, ale bez propojení klanů se zvířecím druhem.¹² V této studii se také odkazuje na Frazera, který, dle Goldenweiserova názoru, ve své práci rozeznal alespoň tři "původy" totemismu. Jeden byl navržen v rámci jeho studií zaměřených na „duše keřů“. Spencerova a Gillenova odhalení o magickém ceremonálu australského kmene Aranda vyvolaly další teorii.

⁹ SPENCER, H. *The Origin of Animal Worship*. (online) Fortnightly Review, May 1870. Dostupné z: <file:///C:/Users/Ricardo/Downloads/the-origin-of-animal-worship.pdf> .

¹⁰ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 104.

¹¹ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 104.

¹² ZBÍRAL, D. *Totemismus*. (online) Osobní religionistické webové stránky, 2018. Dostupné z: http://www.david-zbiral.cz/totemismus.htm#_ftn4.

Třetí varianta původu totemismu pak pochází právě od Frazera, který ji sestavil v rámci vlastního zkoumání dostupných materiálů o kmeni Aranda, zejména jejich mýtů pojednávajících o plození dětí. Na tomto základě vznikla koncepční teorie původu totemismu, o níž bude pojednáváno dále. Důkazy nahromaděné od doby vzniku prvních výzkumů zabývajících se teorií magického ceremoniálu nesloužily k posílení této teorie, dokonce ani v případě studie věnující se kmeni Aranda. Teorie pojednávající o „duši keřů“ a koncepční teorie představují možné varianty pohledu, který odvozuje totemismus klanu od duchů původně spojených s jednotlivci, ať již v podobě osobních strážců či jiným způsobem.¹³ Všechny tyto varianty původu totemismu jsou však, dle Goldenweiserova názoru, obtížně aplikovatelné.

Další badatel, který se věnoval totemismu, W. H. R. Rivers, napsal ve své knize *The History of Melanesian Society* kde definuje totemismus jako splynutí sociálního prvku (spojitost zvířecího či rostlinného druhu, popř. předmětu, se skupinou společenství), psychologického prvku (víra v příbuzenský vztah této skupiny k totemu) a rituálního prvku (úcta vyjadřovaná k totemu, projevující se zejména stravovacími zákazy).¹⁴

Během dvacátého století se totemismem zabývali další autoři. Jedním z přijímaných schémat o způsobu, jakým totemismus funguje, je následující schéma: totemismus je souhrnem typických prvků, pojmenovaných například A + B + C. Aplikace tohoto vymezení pak vypadá takto: bylo (či nebylo) zjištěno A, B a C, tudíž daná kultura je (či není) totemická. Kde jsou zjištěny jen některé z těchto prvků, tam je možné buď popřít totemičnost dané kultury, nebo rozvíjet historické teorie. Vzhledem k povaze pramenů o kulturách, na něž se označení totemismus obvykle aplikuje, je ve většině případu zcela neověřitelné, že v ní došlo k rozpadu či redukci totemického systému.¹⁵

Vzhledem k nedostatečným možnostem ověření současných teorií o původu a fungování totemismu již zájem mnohých autorů o tuto oblast studia opadl.

¹³ GOLDENWEISER, A. A. *The origin of totemism*. (online) Cambridge 1914. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/pdf/659832.pdf>.

¹⁴ LÉVI – STRAUSS, C. *Totemismus dnes*. Praha: Dauphin 2001, s. 13.

¹⁵ ZBÍRAL, D. *Totemismus*. (online) Osobní religionistické webové stránky, 2018. Dostupné z: http://www.david-zbiral.cz/totemismus.htm#_ftn4.

5. Porozumění totemismu u vybraných autorů

5.1 Durkheimovo pojetí náboženství

Durkheim je znám především jako sociolog, i přesto, že oblastí jeho zkoumání bylo také náboženství. Sociologii pokládá za třetí cestu mezi náboženstvím a iracionálním chováním. Ve svých pojednáních objasňuje skutečnost, že člověk není jen absolutním individuem, ale že je v něm cosi, co ho přesahuje. Toto cosi pochází podle Durkheima „z *faktu zakotveného ve zkušenosti, jímž je společnost*.“¹⁶ Společnost má sice určitý účel, avšak Durkheim primární účelovost vývoje společnosti spíše popírá. Společnosti obvykle dospívají do stádia civilizace, kterou však chápe jako nutný „*důsledek změn, k nimž dochází v objemu a hustotě společnosti*.“¹⁷ Civilizace tedy, dle jeho názoru, nepředstavuje cíl, nýbrž nutný důsledek lidského vývoje. Projevy civilizačního vývoje se projevují také v proměnách dělby práce, na níž spočívá sama civilizace. Sám vychází z konstatování, že ve společnosti jako ve všech ostatních skutečnostech je nutné uzнат determinismus. Tento determinismus ale není jednoduchý, nýbrž spočívá na vzájemném působení společnosti a prostředí, v němž se vyvíjí.¹⁸

Vývoj společnosti má nepopíratelný vliv na vývoj náboženského myšlení. Durkheim v souvislosti s vývojem společnosti uvažuje o vzájemném působení vnějších a vnitřních podmínek společnosti. Vnějšími prostředím jsou zde míněny ostatní společnosti, které na zkoumanou společnost působí, a to buď prostřednictvím boje, ať už obrany nebo útoku, nebo prostřednictvím vnitřního společenského prostředí.¹⁹ Právě vliv vnitřního prostředí představuje pro Durkheima nejdůležitější zdroj vlivu. Jeho objasnění může pomoci vysvětlit, jak se užitečnost jednotlivých společenských jevů může měnit, aniž by závisela na libovolných uskupeních. Může také zdůvodnit polemiku proti domněnce jednotného společenského vývoje k jednotnému typu společnosti. Rozmanitost typů společnosti odpovídá rozmanitosti typů společenských prostředí. Příčiny společenských jevů leží uvnitř společnosti.²⁰

¹⁶ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 479.

¹⁷ DURKHEIM, É. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004 s. 283.

¹⁸ HOLZBACHOVÁ, I. *Durkheim: společnost, věda, náboženství*. In: HOLZBACHOVÁ, I. Příspěvky k dějinám francouzské filozofie společnosti. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 111-156. ISBN: 9788021055308.

¹⁹ DURKHEIM, É. *Pravidla sociologické metody*. Praha: VŠP ÚV KSČ, 1969 s. 151 – 152.

²⁰ DURKHEIM, É. *Pravidla sociologické metody*. Praha: VŠP ÚV KSČ, 1969 s. 151 – 152.

Vnitřní prostředí může být různorodé, a Durkheim si je vědom skutečnosti, že každý primitivní kmen, který je podroben zkoumání, je ve své podstatě odlišný. Snaží se však objasnit způsob, jakým souvisí víra a projevy primitivní formy náboženství, s rozdělením společenského postavení, který se projevuje v dělbě práce a povinnostech. Se způsobem dělby práce souvisí také hlavní vývojové fáze společnosti, které Durkheim označuje jako mechanická a organická solidarita. Ve svých dílech se snaží objasnit nejen ekonomické dopady dělby práce, ale zejména funkci, kterou sám považuje za mnohem důležitější, a sice funkci vytváření pocitu solidarity mezi členy společnosti.²¹ Tyto prvky propojuje se znalostmi o primitivních formách náboženství, které fungují na podobném principu. Upozorňuje však, že kromě solidarity a pocitu spojení fungují společenské i náboženské vztahy ještě na jiném principu než na pouhém základě dělby práce spočívající pouze ve směně. Spolu s Comtem souhlasí, že „*musí mít mravní charakter, neboť potřeby řádu, harmonie, společenské solidarity platí obvykle za hodnoty morální.*“²² Tyto morální hodnoty by ovšem vznikaly na základě praktických potřeb vznikajících v podmínkách života, které jsou dány právě typem solidarity.

Durkheim ve svých dílech často poukazuje na dualitu jednotlivých fenoménů. Pro studium totemismu a náboženství obecně poukazuje na odlišnosti negativní a pozitivní solidarity. Zatímco první z nich spojuje osobu s věcí, druhá spojuje osoby navzájem. Zatímco v rámci studia elementárních forem náboženství se uplatňuje spíše první typ, v rámci studia společenských principů Durkheim upřednostňuje spíše ten druhý typ, který dále dělí na mechanickou a organickou. Mechanická je bezprostřední. Nepřeje rozvoji individualit už jen proto, že společenské vědomí v ní převažuje nad vědomím individuálním. Jednotlivec nepatří sám sobě, je věcí, jíž disponuje společnost. Osobní práva nejsou v těchto společnostech oddělena od práv věcných. Organická solidarita je zprostředkovaná – právě ona je založena na dělbě práce. Je v ní více místa pro individuální iniciativu.²³ Primitivní společenství však nebyla založena na zdůrazňování individualit, naopak, člověk mohl existovat pouze jako součást společenství. V rámci studia jejich náboženských systémů Durkheim již od počátku

²¹ HOLZBACHOVÁ, I. *Durkheim: společnost, věda, náboženství*. In: HOLZBACHOVÁ, I. Příspěvky k dějinám francouzské filozofie společnosti. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 111-156.

²² DURKHEIM, É. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004 s. 61.

²³ DURKHEIM, É. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004 s. 113 – 116.

svého působení tvrdil, že „*primitivní lidé si obvykle nemyslí, že existují dva světy, jeden nadpřirozený a druhý přirozený v tom smyslu, v jakém je předpokládají náboženští lidé žijící v rozvinutých kulturách.*“²⁴ Také pokládal za problematickou již samotnou představu bohů, protože ne všichni lidé, kteří jsou součástí náboženství, věří v nějakou formu božstva, a to i v případě, že jsou přesvědčeni o existenci nadpřirozena. Ochranná či nebezpečná síla většinou působí a setrvává v rámci společenství, a primitivní národy se pouze učí s ní koexistovat.

V rámci studia si Durkheim všiml, že opravdu charakteristickým rysem náboženské víry a rituálů není element nadpřirozena, ale představa posvátného, které je ve skutečnosti něčím zcela odlišným.²⁵ Dle jeho názoru lidé rozdělují realitu na posvátnou a profánní. Posvátné věci jsou vždy vnímány jako nadřazené, mocné, v běžném styku zakázané a hodné značného respektu. Věci profánní tvoří jejich protiklad: náležejí k běžné, poklidné a praktické jednotvárnosti všedního života. Náboženství se v naprosté většině případů zajímá pouze o první z těchto oblastí. Durkheim sám prohlásil, že náboženství je jednotná soustava názoru a jednání vztahujících se k posvátným věcem, tudíž k věcem otažitým a zakázaným.²⁶

Pokud však posvátno nepředstavuje nadpřirozeno, je nezbytné zjistit, jakým způsobem tyto primitivní národy vymezují ono posvátno, a z jakého důvodu je jejich společnost zformována právě tímto způsobem. Několik badatelů ve svých zápiscích uvedlo, že „*společenská skutečnost je rozštěpená na svět profánních a svět sakrálních jevů. Úkolem sociologie a zvláště sociologie náboženství je zkoumat obojí svět ve spojitosti jako svět sociálních fakt. Náboženství je přitom prvotní fakt; každý společenský řád předpokládá prvek náboženské transcendence a náboženskou symbolizaci smyslu své existence. Náboženství je tedy tou silou, která seskupuje společnost, propojuje ji nábožensky zdůvodňovaným smyslem a propůjčuje závaznost jejím institucím. I společnost jako nadindividuální fakt, se ale v dějinách mění, a proto se musí měnit také náboženské symbolizace společnosti.*“²⁷

Durkheim zde potvrzuje jev přizpůsobování forem a funkcí náboženství společenskému vývoji jako zákonitost sociálního vývoje náboženství.

²⁴ PALS, D. S. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente 2015 s. 85.

²⁵ PALS, D. S. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente 2015 s. 85.

²⁶ PALS, D. S. *Osm teorií náboženství*. Praha: ExOriente 2015 s. 85.

²⁷ HORYNA, J. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikoymenh 1994. s. 80.

Jedním ze základních Durkheimových spisů, v nichž se věnuje dostupným poznatkům o primitivních společenstvích a jejich náboženských projevech, jsou nepochybně *Elementární formy náboženského života*. V době, kdy tato kniha vznikla, se badatelé domnívali, že nejlepšími možnými výsledky lze dosáhnout zkoumáním australských, případně severoamerických domorodých kmenů, kteří v té době stále žili svým původním životem. Pro Durkheima představovalo důležitou oblast zkoumání především sociální uspořádání australských kmenů, nejen jejich náboženský život.²⁸ Tyto kmeny naplňují všechny výchozí podmínky, které si sám pro své studium stanovil, protože jsou výhradně homogenní a i přes menší či větší rozdíly stále patří ke stejnému druhu. Podobností těchto kmenů bylo prokázáno použití ekvivalentního názvosloví pro některá hlediska života i mezi kmeny žijícími v odlehlých oblastech.²⁹

Durkheim ve svém výkladu polemizuje se starším pojetím náboženství, které bylo populární zejména v osvícenství, že totiž „náboženství – a zvláště primitivní náboženství – jsou výplodem obav a strachu, případně omylu a lži a odmítá používat takové argumenty k boji proti náboženství vůbec.“³⁰ Vzniká z přesvědčení, že každá instituce odpovídá nějaké lidské potřebě, což lze říci také o náboženství.³¹ Poukazuje na skutečnost, že právo, morálka i vědecké myšlení se zrodily z náboženství, a už proto je nemožné, aby náboženství samo spočívalo na úplné iluzi.³² Na druhé straně však vyzvedává jiné funkce náboženství, než jsou funkce poznávací. Náboženství bylo sice chápáno hlavně jako systém idejí (odtud vyplynulo i jeho srovnávání s vědou), ale sami věřící uváděli jako hlavní důvod praktikování specifických forem náboženství skutečnost, že jim náboženství pomáhá žít, že jim dodává sílu. Zde představoval hlavní roli kult, v němž se síla vytváří a periodicky obnovuje. Durkheim se opírá o požadavek, že tento společný pocit věřících nemůže být mylný. Ale zároveň z toho, že existuje oprávněná náboženská zkušenost, nevyplývá, že realita, na níž se zakládá, je nestranně totožná s představou, jakou o ní má věřící.³³

²⁸ HORYNA, J. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikoymenth 1994 s. 80.

²⁹ JONES, R. A., *The secret of totem*. New York: New York University Press, 2005 str. 191.

³⁰ HOLZBACHOVÁ, I. *Durkheim: společnost, věda, náboženství*. In: HOLZBACHOVÁ, I. Příspěvky k dějinám francouzské filozofie společnosti. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 111-156. ISBN: 9788021055308.

³¹ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 79.

³² DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 450 – 451.

³³ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 262.

Podle Durkheima věda s sebou přináší kritického ducha, ale to není zásadní odlišnost. Sám dokonce nezaváhá před větou: „*Vědecké myšlení je pouze dokonalejší formou myšlení náboženského.*“³⁴ Zdůvodňuje tento svůj názor přesvědčením, že věda i náboženství usilují o totéž. Konflikt mezi nimi prý vzniká až tehdy, kdy se jedná o dogmatické soudy o povaze věcí a o zvláštní kompetence v poznávání světa a člověka, které si osobuje náboženství, které bude v lidském životě hrát nějakou roli i v budoucnosti.³⁵ Podstata náboženství tedy podle Durkheima spočívá ve vztahu náboženství a společnosti kdy „*náboženství je věc svou podstatou společenská.*“³⁶ Sám chápe náboženské síly jako hypostazované společenské neboli morální síly, a náboženskou teorii jako systém pojmů, jimiž si lidé představují společnost.³⁷ Ve spojení s náboženstvím také zmiňuje sociální tlak, který na jednotlivce vyvíjí společnost a který způsobuje, že jedinec jako člen společnosti je přesvědčen, že mimo něj existují nějaké morální síly, na kterých je závislý, a protože není s to poznat jejich původ, může si je představovat ve formě bohů.

5.2 Durkheim a studium totemismu

Podobný způsob fungování uváděl Durkheim také v rámci studia primitivních národů a jejich víry v totem, který vnímal zejména z antropologického či etnografického hlediska. Při svých studiích zjistil, že v mnoha takových společnostech představuje nejvyšší jednotku společnosti kmen a ten se dále dělí na frátrie. Frátrie jsou skupinami několika klanů. Klan je základní jednotkou a nese jméno podle totemu.³⁸ Například jisté totemové klany v Austrálii jsou charakterizovány tím, že jednotlivci, kteří ho tvoří, jsou obvykle spojení zvláštním příbuzenským poutem velmi speciální povahy. Tento příbuzenský vztah není dán přímým pokrevním spojením jednotlivců, nýbrž na základě společného jména. Shodnost jmen jim stačí na to, aby si mezi sebou vzájemně přiznali jisté povinnosti, které se od příbuzných obvykle vyžadují. Týkají se pomoci, pomsty, smutku, zákazu uzavírat mezi sebou manželství.³⁹

³⁴ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 462 – 463.

³⁵ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 463.

³⁶ DURKHEIM, É. *Společenská dělba práce*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004 s. 85.

³⁷ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002. s. 248.

³⁸ WORSLEY P. M., *Totemism in a changing society*. (online) str. 854 Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1955.57.4.02a00090/pdf>.

³⁹ WORSLEY P. M., *Totemism in a changing society*. (online) str. 854 Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1955.57.4.02a00090/pdf>.

Každý klan vlastní svůj totem, který náleží pouze jemu, je mezi klany jedinečný a nezaměnitelný. I samotný klan zahrnuje jednotlivce patřící k jiným klanům. Ale i přesto spolu žijí různorodé klany ve vzájemném souladu a respektu. Durkheim si klade otázku, jak je možné, že všechny klany jsou schopné žít ve vzájemném souladu, a nachází odpověď v tom, že všechny klany mají společná pravidla, která respektují a jež jsou součástí kolektivního vědomí všech jedinců. Každý jedinec totiž disponuje kolektivním a individuálním vědomím.⁴⁰

Durkheim také zdůrazňuje, že „*vlastní přízvisko totemistický se týká spíše vzniku a organizace klanu než samotného náboženství; spíš než k sociologii náboženství se tedy vztahuje k sociologii rodiny.*“⁴¹ V závislosti na jednotlivých kmenech připadají v úvahu následující tři různé systémy, dle kterých lze totem získat:⁴²

- První systém, dle Durkheima takto funguje převážná většina klanů, je založen na přijímání totému matky nově narozeným dítětem. Podle pravidla exogamie je matka zákonitě jiného totému než otec, ale protože žije na území, k němuž patří on, příslušníci jednoho totému budou zákonitě roztroušeni po různých lokalitách na základě toho, jak uzavírali sňatky. Z toho vyplývá, že totemická skupina nemá teritoriální základnu.
- V rámci druhého systému se totem dědí po mužské linii. V tomto případě zůstává dítě u otce, a skupina žijící pohromadě tak náleží k témuž totému. Cizí totemy zde zastupují pouze vdané ženy. V tomto případě má každé společenství svůj totem.
- S třetím systémem se lze setkat u australských kmenů Aranda a Loritja, kde totem dítěte nemusí být ani od matky, ani od otce. Může se dědit po mýtickém předkovi, z něhož matka mysticky počala, přičemž k takovému početí může dojít různým způsobem. Mýtický předek je stanoven dle přesného postupu, který umožňuje určit, kdo je tímto předkem a ke které z totemových skupin patří, avšak do blízkosti matky se dostal zcela náhodou, a proto i totem dítěte bude vybrán zcela náhodně.

⁴⁰ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 210.

⁴¹ DURKHEIM E., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 116.

⁴² DURKHEIM E., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 116 – 118.

Durkheim také na příkladu totemu ukazuje, jak mohou předměty získat status posvátnosti. Mezi předměty, které souvisejí s totemem klanu, lze vyčíst hierarchické rozvrstvení. Lze říci, že „*totemismus klade na první místo mezi věcmi, které považuje za posvátné, figurativní zobrazení totemu; poté následují zvířata nebo rostliny, jejichž jména klan nese, a nakonec sami členové klanu.*“⁴³ Zvíře či rostlina, které jsou považovány za součást předka klanu, jsou chovány v úctě a ochraňovány. Na stejné úrovni s nimi jsou sami členové klanu, neboť všichni jsou potomky téže bytosti, jsou s ním spojeni a jsou jeho součástí. Více náboženské pozornosti je věnováno totemům jakožto vyobrazením klanového předka a ochránce. Náboženské předměty s vyobrazením klanového emblému (totemu) stojí na žebříčku nejvýše. Jejich posvátnost přechází do místa, kde jsou ukládány a manipulace s nimi je povolena pouze několika členům klanu. Dokonce i pohled na ně je povolen jen těm, kteří stojí dostatečně vysoko v náboženském žebříčku. Zobrazení totemu klanu přitom není reálné, velmi často jsou použity pouze symbolické kresby. Symbolický totemový znak má větší moc než totem samotný.⁴⁴ Totemový znak zde funguje jako prostředek ke stmelení společenství.

V Elementárních formách náboženského života je nejdetailněji popsáným předmětem, který v některých společenstvích sloužil i ve funkci totemu, předmět zvaný *čuringa*.⁴⁵ Jedná se o předmět, nejčastěji vyrobený ze dřeva či kamene, který je důležitou součástí života klanu. Kromě náboženských rituálů je používán i jako léčebný prostředek, ochranný předmět i jako zdroj síly. Víra v jeho moc je nezměrná. Umí přemoci nepřítele, vyléčit nemoci a vlít do těla nezměrnou sílu. Domnělou moc do čuringy vložil významný předek klanu. „*Každá čuringa, ať už je používána jakkoli, patří ve skutečnosti mezi nejposvátnější věci a v hierarchii náboženské úcty ji žádná jiná nepředčí. To vyplývá i ze slova, které ji označuje. Je totiž zároveň substantivem i adjektivem označujícím posvátné.*“⁴⁶

Síla a moc čuringy však nevychází z ní samotné, je produktem víry těch, kdo ji užívají. Reprezentace klanového předka v podobě předmětu umožňuje kontakt s ním, praktikování rituálů a pocit dohledu. Čuringa také pomáhá oddělit posvátné od profánního, přičemž ona sama má nezměrnou náboženskou hodnotu. Pokud neslouží za totem přímo čuringa, mnohdy

⁴³ DURKHEIM E., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002, s. 209.

⁴⁴ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenth 2002, s. 147.

⁴⁵ *Nurtunža, waninga a čuringa* jsou nejčastěji popisované náboženské předměty australských kmenů.

⁴⁶ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*, s. 132 – 133.

je na ní totem zobrazen. Posvátnost předmětů provází náboženství celým jeho vývojem až do dnešní doby. V pozdější době se podobným způsobem uchovávaly v křesťanství ostatky svatých, se kterými bylo nakládáno se stejnou úctou, jaké se těšily posvátné předměty ve společnostech, zkoumaných Durkheimem. Posvátné ostatky byly a jsou také zdrojem síly a moci, kterou věřící silně pocítují.⁴⁷

Durkheim si povšiml skutečnosti, že za totemová zvířata či rostliny nebyla vždy volena zvířata obdařená reálnou silou či specifickými vlastnostmi. Mnoho kmenů uctívalo totemy založené na poměrně nevýznamných zvířatech nebo rostlinách, jako byla například ještěrka, krysa nebo housenka, nebo například na určitých pocitech vycházejících z působení hvězd či slunce. Důležitý tedy nebyl samotný živočich nebo jiný objekt, nýbrž to, co tento objekt symbolizoval. Totemismus lze proto označit za symbolický, totem je symbol, materiální výraz něčeho jiného. Bůh klanu musí být tedy zároveň také samotným klanem, ale transfigurován a představován ve formě rostlin nebo živočišných druhů, které slouží jako totemy.⁴⁸

V mnoha kulturách se víra v totemové zvíře či rostlinu pojí s určitým typem potravinového zákazu. Durkheim se však domnívá, že „*potravinové zákazy nejsou charakteristickým znakem totemismu. Totem je především jméno, jakýsi erbovní emblém.*“⁴⁹ Zároveň však nevylučuje, možnost, že zákazy a omezení vztahující se k některým potravinám mohou být z totemismu nepřímo odvozeny, například proto, že zvíře či rostlina tvořili součást totemu. Zákaz požívání se v některých případech pojil se zákazem lovu, pokud tedy totem představovalo zvíře. Ani zde však tento zákaz neplatil absolutně – členové kmene potřebovali získat sílu totemového zvířete, která jim mohla být předána i tím, že na sobě nosili část těla totemového zvířete. Proto se, po vykonání určitých rituálů, vydávali záměrně na lov rituálního zvířete, aby získali jeho sílu i ochranu. Zákazy také nemohly platit absolutně, neboť, jak Durkheim zdůrazňuje, „*obvyklou profánní funkcí rostlin i zvířat je sloužit jako potrava, a naopak, posvátný charakter totemové rostliny nebo živočicha se projevuje tak, že je zakázáno je jíst.*“⁵⁰ Přesto však posvátné rostliny či živočichové tvořili součást některých

⁴⁷ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*, s. 133.

⁴⁸ <http://www.chrisknight.co.uk/wp-content/uploads/2008/06/totemism-notes.pdf>.

⁴⁹ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*, s. 121.

⁵⁰ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*, s. 141.

posvátných pokrmů, případně byly části jejich těla obřadně přijímány jako svátost při určitých příležitostech. Mnoho kmenů věřilo, že přijetím pokrmů s posvátnou rostlinou či zvířetem získají jeho moc, případně budou požívat ochrany před zlou mocí jiného totemu.

Důležité bylo také zobrazení totemu či jeho motivů. Mohla se vyskytovat na různých místech – v jeskyních, v příbytcích či například na pohřebištích. Každý člen klanu i kmene pokládal totem za součást posvátného. „*Totemové dekorace již umožňují postřehnout, že totem není pouhé jméno a emblém. Figurují v náboženských obřadech jako jejich nutná součást, a totem se tak stává kolektivním znakem, má náboženský charakter. Vlastně jen ve vztahu k němu jsou věci klasifikovány jako posvátné a profánní a on sám je vlastně prototypem věcí posvátných.*“⁵¹ Pomocí totemu se tedy rozlišují ostatní aspekty života.

Na totemu samotném bývají zobrazeny motivy a další výjevy, obvykle zvířata a rostliny, které s totemovým objektem přímo či nepřímo souvisejí. „*Lidé totiž neumístují svůj znak (totemické zobrazení) pouze na předměty, které jsou jejich vlastnictvím, stávají se sami jeho nositeli. Doslova si jej otiskují do svého těla, totem se stává součástí jich samých - a právě tam je jeho nejdůležitější místo.*“⁵² Totem jim tedy dodává sílu, a svým způsobem také ochranu. Možnost umístit totemové zobrazení na vlastní tělo umožnila daného jedince snadno rozeznat a mohlo se tak snadněji určit, ke kterému klanu či kmenu patří.

Různé deformace těla, s nimiž se setkali badatelé u mnoha primitivních kmenů, také naznačují, že sami členové kmene se snaží připodobnit svému totemu. Podobnost s totemem je nejen přiřčení k totemu samotnému, a pomůže jim tak získat sílu, kterou totem nese, ale také je zařadí do kmenového společenství. Provádění rituálů v klanu taktéž vyžaduje, aby jeho vykonavači měli klanový či kmenový totem alespoň namalovaný, pokud není mezi jejich členy obvyklé tetování.

Výše uvedené charakteristiky totemového společenství byly do jisté míry převzaty lidmi či misionáři, kteří následně posunuli vývoj celého společenství dalším směrem. Základní rozdíl, dle Durkheima, mezi členy náboženské společnosti v pozdějších stádiích vývoje a mezi členy primitivních kmenů spočívá v postoji věřícího. V primitivních společnostech je totiž

⁵¹ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*, s. 131.

⁵² DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*, s. 127.

každý jedinec vnímán jako nadaný jakousi posvátnou silou, jež není o nic méně působivá než ta, kterou je nadáno totemové zvíře. Důvodem této osobní svatosti je víra člověka, že není jen lidskou bytostí, ale i totemovou rostlinou nebo živočichem. Každý člen společenství má i své jméno, které ho přiřazuje k danému totemu. Identita jména implikuje také identitu podstaty a první není považována za pouhý vnější ukazatel druhé. Logicky ji totiž předpokládá. Jméno není pro primitivního člověka pouhým slovem, kombinací zvuků.⁵³ Lze zde spatřovat podobnost se zvykem pokřtít dítě jménem, které může být odlišné od jména zapsaného v oficiálních dokumentech. Dítě tak získává svého skrytého patrona a ochránce.

Durkheim se také snažil zjistit, jakým způsobem se liší praktikování totemismu mezi jednotlivými klany, které žijí na stejném kontinentu. *„Základem kultu každého totemu je bezesporu odpovídající klan; pouze a jedině v jeho rámci je totem oslavován, jedině jeho členové jsou za něj zodpovědní, právě oni jej předávají z generace na generaci a spolu s ním i představy, na nichž se zakládá jeho význam.“*⁵⁴ Rozdílné totemistické kultury praktikované uvnitř jednoho kmene se však nerozvíjejí paralelně a nezávisle na sobě. Právě naopak, jeden podmiňuje druhý a oba jsou částmi jednoho a téhož celku.⁵⁵ Dle Durkheimova názoru tedy nelze na vývoj totemismu v rámci jednoho klanu pohlížet jako na odloučený od ostatních. *„Všechny tyto kultury jsou navzájem spojeny a jejich výslednicí je komplexní systém totemistického náboženství, podobně jako je řecký polytheismus výsledkem spojení všech samostatných kultů vztahujícím se k jednotlivým božstvům.“*⁵⁶

Durkheim se dále zabýval studiem individuálních totemových znaků. Ačkoliv v převážné většině společenství představoval důležitější úlohu klanový či kmenový totem, bylo zjištěno, že *„v některých australských kmenech a ve většině severoamerických indiánských kmenů udržuje každý jednotlivec s nějakou určitou věcí osobní vztah, srovnatelný se vztahem mezi klanem a jeho totemem. Touto věcí bývá někdy neživá bytost nebo umělý předmět, ale nejčastěji nějaké zvíře. V některých případech plní stejnou funkci určitá část těla.“*⁵⁷ Tento vztah se obvykle projevoval v soukromí, ačkoliv některá společenství

⁵³ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*, s. 148 – 149.

⁵⁴ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 171.

⁵⁵ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 172.

⁵⁶ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 173.

⁵⁷ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 174.

propojovala víru v kolektivní totem s vírou v totem osobní, zejména u důležitých osobností klanu.

V rámci praktikování víry v osobní totem existuje „mezi každým jedincem a zvířetem, podle něhož je pojmenován, existuje ten nejužší vztah. Člověk participuje na vlastnostech zvířete - má stejné přednosti i nedostatky.“⁵⁸ Mezi klanovým a rodovým totemem panují určité rozdíly. Největší rozdíl spočívá v tom, že zatímco „klan se považuje za potomka zvířete či rostliny, které jsou jeho totemem, jedinec v žádný příbuzenský vztah ke svému osobnímu totemu nevěří. Je to přítel, spojenec, ochránce; nikoliv však rodič. Za druhé, členové klanu dovolují sousedním klanům používat zvíře, jehož jménem se kolektivně nazývají, a to pod jedinou podmínkou: že pokud budou dodrženy nezbytné formality. Jedinec naopak respektuje druh, k němuž náleží jeho osobní totem, ale navíc jej chrání proti cizincům, a to alespoň v těch případech, kdy jsou osudy člověka a zvířete považovány za propojené.“⁵⁹ Existují také rozdílné způsoby v získání osobního totemu, nepřechází automaticky z rodiče na potomka.

V obou případech, tedy v rámci uctívání osobního i kolektivního totemu, však nejsou uctívána božstva, ale spíše neosobní síly. V rámci společného vývoje si jedinci začínají onu sílu uvědomovat a začnou jí dávat konkrétní jména. V některých kmenech, například u severoamerických indiánů nebo v Melanésii, se tato síla nazývala *wakan* nebo *mana*. Tato síla může být rozptýlena v různých předmětech, a jednotlivé totemy jsou v podstatě body, v nichž se tato síla koncentruje. V rámci uctívání této síly dochází k náboženskému vzrušení či extatickým pocitům, a Durkheim se domnívá, že náboženská myšlenka se zrodila právě z tohoto vzrušení, k němuž docházelo při shromáždění k uctění totemismu.⁶⁰ Durkheim tedy vnímá, že totemismus náboženstvím je, ale zrodil se jaksi zevnitř, v rámci společnosti, nikoliv z nitra individuálního jedince. Jako všechny náboženské společnosti, i totemismus však podléhá vývoji, a ve chvíli, kdy jeho členové začnou pojmenovávat jednotlivé aspekty síly pocházející z totemů, vývojově sami sebe překonávají a postupují dále.

⁵⁸ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 175.

⁵⁹ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 179.

⁶⁰ DURKHEIM É., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh 2002, s. 242.

5.3 Frazerovo pojetí magie a náboženství

Frazer se studiem primitivních kultur zabýval zprostředkovaně. Dle jeho názoru nemohl být totemismus plně považován za náboženství, neboť se nacházel na předstupni jeho vývoje. Proto se v této oblasti věnoval spíše magii a jejím projevům, které, dle jeho názoru, patřily k projevům primitivních národů spíše nežli náboženství.

Jak již bylo zmíněno, Frazer pokládal magii za předstupeň náboženství. Jeho představy o proměnách ve společnosti patřily do skupiny, která je dnes nazývána evolucionistická. Vývoj společnosti se odehrává, dle Frazerova názoru, ve třech stádiích. První z nich je stadium magické. Postupem času člověk nutně přichází k zjištění, že magické úkony nestačí k zajištění optimálního průběhu jeho činností, a proto je nezbytné získat si přízeň jiným způsobem. V této chvíli přichází na řadu druhé stadium, náboženství. Pro jeho vznik je nejdůležitější nejprve uvědomění si a ustanovení existence vyšších bytostí, které jsou obvykle nazývány bohy, a následně vzniká a je podporována víra v jejich vliv na lidský život. Frazer tedy náboženstvím rozumí *„usmiřování nebo nakloňování si sil nadřazených člověku, které v očích věřících řídí a ovládají chod přírody a lidského života. Náboženství takto chápané sestává ze dvou prvků, teoretického a praktického, totiž z víry v existenci sil nadřazených člověku a z pokusu usmiřovat je a činit jim potěšení.“*⁶¹

Každá víra a náboženství musí mít, dle Frazera, určitý důvod či účel. Proto na počátku vzniku náboženství stojí lidské sebeuvědomění vlastní bezmoci proti jevům přírodního prostředí. Nadvládu nad nimi začíná člověk přisuzovat mimolidským a nadlidským silám a mocnostem. Začíná se jim podřizovat, oslavuje je a vstupuje s nimi do kvalitativně nových vztahů. Už si nevynucuje magickými úkony dosažení svého, ale oslovuje sobě nadřazené síly modlitbou.⁶² Pomocí proměny projevů víry začíná vznikat pravý náboženský obraz světa, který je ale se stadiem předchozím i následným stále propojen, neboť způsob uvažování se nemění – důvod pro praktikování náboženských úkonů zůstává v kategoriích příčiny a následku. V náboženství se oproti magii mění pouze hodnocení příčin (přestávají se chápat jako ovladatelné prostřednictvím lidských činů) a mění se pouze způsob jejich ovlivňování (modlitbou).

⁶¹ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 57.

⁶² HORYNA, J. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikoymenth 1994, s. 36.

„Teprve třetí stadium, které Frazer chápe jako vědecké ovládnutí světa, tyto chyby odstraňuje správným pochopením a rozvíjením kauzálních náležitostí. Pouze to člověku umožňuje stále dokonaleji podřizovat přírodu své nadvládě, která získává podobu moderní technické a vědecké revoluce.“⁶³

Frazer modeloval svůj přístup až po Tylorovi, přičemž se pomocí srovnávací metody snažil vytvořit rozsáhlá zobecnění zákonitostí platných napříč různými kulturami. Dle Riesenbergové Frazer často nekriticky přijímal „očitá svědectví“ misionářů nebo námořních obchodníků, kteří se vraceli ze vzdálených britských kolonií.⁶⁴ Jeho kritici mnohokrát poznamenali, že Frazerovo sebestředné ocenění není ve shodě se skutečností jeho výzkumu za jím vytvořenou vědeckou metodu.

V souladu s teorií historických stadií používal Frazer srovnání mezi kulturami jako metodu detekce hlavních a zastřešujících vzorců, které ovlivňují vývoj civilizace. Ve svém díle *Zlatá ratolest* objevuje tyto vzorce pomocí vyprávění. Protože věděl, že jeho příběh musí vycházet z určitého základu, který by mohl stmelovat všechny jeho poněkud anekdotické důkazy, a proto hledal specifický počátek či průnik. Ten našel v textu od Pausania, který vyprávěl bizarní zvyky jednoho z římských kultů. Tato komunita žila v lese podél jezera Nemi a uctívala Krále stromů, jednu konkrétní dřevinu, u níž museli Dianini kněží držet stráž. S těmito strážci bojovali uprchlí otroci na život a na smrt. Právě tento rituál posloužil Frazerovi jako důkaz o „barbarském věku“, v němž se římská i každá jiná kultura nacházejí.⁶⁵

Dle Frazera mohla být tato divoká tradice připsána k dřívějšímu období vývoje lidstva a lze ji považovat za určitý druh přežitku. Sám zdůrazňuje, že nedávné výzkumy do rané historie člověka odhalily podstatnou podobnost, s níž pod mnoha povrchními rozdíly, lidská mysl rozpracovala svou první surovou filozofii života.⁶⁶ Tato "Zásadní podobnost" je

⁶³ HORYNA, J. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikoymenth 1994, s. 37.

⁶⁴ RIESENBERG, Eleanor L., *Taboos and Primitivism: James Frazer, H. G. Wells, and the Intersection of Anthropology and Science Fiction*. (online). College of William & Mary Undergraduate Honors Theses. Paper 104. Dostupné z: <https://publish.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1104&context=honorstheses> s. 15.

⁶⁵ RIESENBERG, E. L., *Taboos and Primitivism: James Frazer, H.G. Wells, and the Intersection of Anthropology and Science Fiction*. (online). College of William & Mary Undergraduate Honors Theses. Paper 104. Dostupné z: <https://publish.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1104&context=honorstheses> s. 16.

⁶⁶ FAYTER, P. *Strange New Worlds of Space and Time: Late Victorian Science and Science Fiction. in Lightman, Victorian Science in Context*. Chicago: Chicago Univ. Press, 1997.

základním předpokladem, na němž působí *The Golden Bough*. Frazer pokračuje v objasnění toho, co nakonec potvrdí v závěru jeho původní hypotéza:

Proto, pokud můžeme dokázat, že barbarský zvyk praktikovaný u kmene Nemi existoval i jinde, pokud dokážeme odhalit motivy, které vedly k jeho opakovanému vykonávání, a pokud dokážeme, že tyto motivy byly široce a možná i všeobecně praktikovány v různých lidských společnostech, které se navzájem odlišují, a přece jsou si v něčem podobné, pokud můžeme konečně ukázat, že tyto motivy, praktikované podobnými vrstvami nobility, pak můžeme zcela jistě dokázat, že v pozdějším období vývoje lidstva vedly tytéž motivy ke zrodu výše uvedených rituálů u kmene Nemi.⁶⁷ A tak Frazer začíná zkoumat vývoj myšlení pod záminkou identifikace určitých univerzálních motivů či racionálních procesů, které vedou k specifickému lidskému chování.

Magické stadium

Dle Frazera převládá snaha lidí ovládnout přírodní jevy, životní prostředí, které může být potenciálně nebezpečné. Přednáboženské stadium, charakteristické pro primitivní kmeny, obsahuje chápání světa založené na kouzlech a magii. Magie z religionistického hlediska představuje jeden z důležitých termínů s řadou různých vymezení a bez obecně platné definice.⁶⁸

Každý typ magie má také určité znaky, které tvoří rituální jednání vedoucí „k ovlivnění děje mimo dosah své praktické činnosti, předměty nebo slovní formulace, které mají mít požadované účinky na dotyčné děje, a víra v imanentní sílu těchto předmětů, úkonů a slov. Zpravidla toto jednání plní dvě úlohy: 1. úlohu instrumentální a účelovou, tzn. pojí se s ní víra v dosažení požadovaných cílů, a 2. úlohu symbolickou, tzn. seznamuje účastníky rituálních úkonů s určitým obrazem světa, zpřehledňuje jim svět pomocí symbolů, a tím stabilizuje daný kulturní systém.“⁶⁹

⁶⁷ RIESENBERG, E. L., *Taboos and Primitivism: James Frazer, H.G. Wells, and the Intersection of Anthropology and Science Fiction*. (online). College of William & Mary Undergraduate Honors Theses. Paper 104. Dostupné z: <https://publish.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1104&context=honorstheses> s. 16.

⁶⁸ HORYNA, B. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikoymenh 1994, s. 35 – 36.

⁶⁹ HORYNA, J. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikoymenh 1994, s. 36.

Dle předchozích výzkumů se u přírodních národů používala zejména sympatetická magie, která mohla být homeopatická či kontaktní. V již zmíněném díle Zlatá ratolest Frazer uvádí, že homeopatická neboli imitativní magie funguje na principu, že podobné vytváří podobné, a je prováděna za účelem zranit či zabít nepřítele.⁷⁰ V rámci těchto magických úkonů mohou používat části těla, která kdysi patřila vybrané oběti, z nichž vyrobí podobiznu oběti a té pak způsobují požadovaná utrpení. Kromě snahy sprovdit někoho ze světa však může být tento typ magie používán také v dobrém úmyslu, tedy pomoci někomu na svět. Mohlo se jí užívat jak k usnadnění porodu, tak k zajištění potomstva neplodným ženám. U některých kmenů je například předstíráno, že žena již porodila, aby se na základě principů homeopatické magie pomohlo narození skutečného dítěte.

Homeopatická magie může být také použita k léčení nebo předcházení nemoci. Například ve staré Indii mohla být žloutenka léčena pomocí složitého obřadu, při němž se žlutá barva přenášela z nemocného na věci a zvířata, kterým žlutá barva náleží, a nemocnému se naopak vracela červená barva z jiných zvířat, například z červeného býka.⁷¹ Celý obřad je založen jak na samotných úkonech, tak také na pronášení magických formulí, které mají zaručit požadovaný výsledek rituálu.

Je důležité poznamenat, že *„jednou z velkých předností homeopatické magie je to, že umožňuje, aby se léčebná procedura prováděla na osobě lékaře místo na těle jeho oběti, která je tak zproštěna všech nesnází a nepříjemností a může pozorovat svého léčitele, jak se před ní svíjí v mukách“*⁷² Mnoho národů, o nichž Frazer psal, věří tomu, že prožitek nemoci a bolesti s ní spojené může být přenesen na třetí osobu, která pak prochází léčebným procesem místo nemocného. Sám Frazer však neměl možnost se přesvědčit, nakolik tento způsob léčby skutečně funguje. V souladu s poznatky západní medicíny předpokládal, že magické léčení má spíše psychologický efekt, což mu posloužilo jako další důkaz pro tvrzení, že magie musí být nejnižším vývojovým stadiem lidstva v oblasti víry.

Pro mnoho kmenů, jejichž popis Frazer ve svém díle používá, hraje *„homeopatická, a sympatetická magie vůbec, hraje dále velkou roli při všech opatřeních, která činí primitivní*

⁷⁰ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 24.

⁷¹ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 27.

⁷² FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 28.

*lovec nebo rybář, aby si zajistil dostatek potravy. Podle zásady, že podobné vytváří podobné, podniká záměrně se svými druhy mnoho věcí, aby napodobil výsledek, jehož chce dosáhnout; a na druhé straně se mnoha věcem vyhýbá, protože mají více nebo méně smyšlenou podobnost k jiným, které by pro něho mohly být neblahé.*⁷³

„Systém sympatetické magie se neskládá jen z pozitivních návodů; zahrnuje také velké množství návodů negativních, to jest zákazů. Je tedy řečeno nejen to, co dotyčný dělat má, ale také čeho se musí vyvarovat.“⁷⁴ Z pozitivních návodů se tedy stávají návody k dosažení požadovaných stavů, negativní návody se proměňují v tabu. Frazer však zdůrazňuje, že „žádoucí důsledek není ve skutečnosti ovlivněn dodržováním nějakého magického obřadu, tak také obávaný důsledek nevyplývá z porušení tabu.“⁷⁵ Frazer nezohlednil psychologický efekt provádění rituálu, ani další možné pozitivní aspekty, které mohou z magických obřadů vyplývat. Magii nazývá pseudovědou a pseudouměním, které nemůže mít na změnu skutečnosti žádný vliv.

V neposlední řadě pak může být homeopatická magie použita k ovlivnění vegetace. Člověk tak může ovlivnit růst a výživu rostlin v dobrém i zlém smyslu, podle dobré či špatné povahy svých činů a stavů. Například plodná žena může vyvolat plodnost rostlin, neplodná jejich sterilitu. Plodné ženy proto zastávaly mnoho úkonů, například setí rostlin, neboť se věřilo, že mohou znásobit úrodu. Tento typ magie se používal nejen v dalekých domorodých kmenech, ale také v některých místech Evropy.⁷⁶

Jedna větev homeopatické magie pracuje také s lidmi, kteří už zemřeli. „Stejně jako mrtvý člověk nemůže vidět, slyšet ani mluvit, lze podle zásad homeopatické magie učinit lidi slepými, hluchými a němými tím, že se použijí kosti mrtvého anebo cokoli jiného, co je zasaženo nákazou smrti.“⁷⁷ Podobně lze také od mrtvých zvířat získat důležité vlastnosti pomocí vytvoření talismanu z daného zvířete. V mnoha společnostech byla dokázána víra, že „neživé věci – stejně jako rostliny či zvířata – šířit kolem sebe požehnání nebo kletbu, podle své vlastní přirozené povahy a podle toho, jak dalece je kouzelník schopen podle potřeby

⁷³ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 28.

⁷⁴ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 30.

⁷⁵ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 30.

⁷⁶ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 38.

⁷⁷ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 39.

*vyvolat proud dobra či zla, anebo mu zahradit cestu.*⁷⁸ Proto se součástí tabuizovaných předpisů stávaly také věci, které nesmějí být používány, nebo rostliny, které nemají přijít do styku s člověkem. Pro dosažení určitého výsledku je také možné použít drahé kameny ve formě amuletů.

Další typ magie představovala magie kontaktní. Ta spočívá na principu, že *„věci, které byly jednou spojeny, musí zůstat spojeny i poté, co byly od sebe navzájem odděleny, v takovém sympatetickém vztahu, že cokoliv se stane jedné, musí ovlivňovat i druhou.*⁷⁹ U některých kmenů věří jeho členové v to, že části těla člověka, které s ním byly spojeny při narození, ho budou ovlivňovat i v budoucím životě, a proto je nezbytné, aby bylo zabráněno jejich poškození či ztracení. Zvláštní aplikací teorie kontaktní magie je vztah, který, jak se všeobecně věří, že existuje mezi zraněným člověkem a původcem rány, takže cokoliv potom dělá původce poranění nebo cokoliv se mu stane, musí adekvátně, buď dobře, nebo špatně, působit na zraněného.⁸⁰ Tento typ léčení byl ještě v 19. století uplatňován také v Anglii, kde se například po zranění kosou snažili dělníci ošetřovat nástroj, s nímž ke zranění došlo. Věřili, že pokud nedojde k poničení nástroje, rána se rychleji zahojí. *„Předpokládané sympatetické spojení mezi člověkem a zbraní, která jej poranila, je pravděpodobně založeno na myšlence, že krev na zbrani nadále soucítí s krví v jeho těle.*⁸¹ S tím souvisí snaha zničit vše, co přišlo do kontaktu s krví zraněného – obvazy, oblečení či lékařské nástroje. Nutno však poznamenat, že víra v moc krve představovala důležitou složku magických i vědeckých úkonů napříč kontinenty.

Frazer z výpovědí některých cestovatelů vyvodil, že *„magické kouzlo může na člověka sympateticky působit nejen pomocí jeho šatů a oddělených částíček jeho těla, ale také pomocí otisků, které jeho tělo zanechalo v písku nebo v zemi.*⁸² Tímto způsobem lze ovlivnit jak příchod nemoci, tak i příchod milované osoby. Mezi některými národy se, dle Frazera, věří, že pokud poškodí stopu vybrané osoby, může tato osoba zchromnout. Nutno podotknout, že tento typ magie působí také na zvířata.

⁷⁸ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 41.

⁷⁹ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 46.

⁸⁰ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 49.

⁸¹ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 50.

⁸² FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 51.

Frazer se také zabýval způsobem provozování magie. Oba výše uvedené typy magických obřadů byly obvykle vykonávány kněžími, a měly za cíl přinést prospěch celému společenství. „*A všude tam, kde se konají obřady tohoto druhu ke společnému prospěchu, kouzelník zřejmě přestává být pouhým soukromým provozovatelem a stává se do jisté míry veřejným činitelem.*“⁸³ Kouzelník, který zastupuje pozici kněze, je k tomuto konání vybaven zejména svými schopnostmi, které však Frazer snižuje, neboť dle jeho názoru věhlas, který tyto osoby provází, je neúměrný tomu, co skutečně svými obřady mohou dokázat. Ačkoliv ve zprostředkovaných vyprávěních jsou tito kouzelníci stavěni na stejnou úroveň jako kněží západních náboženství, Frazer je spíše považuje za osoby schopné klamu a podvodu. I přesto, že sám připouští, že kouzelníci mohou být přesvědčení o svých magických schopnostech, spíše jim jde o dosažení určité moci a postavení. Svou pozici si pak udržují pomocí magických rituálů, které používají jako důkaz své moci. Dle Frazera tak nemohou být divoši symbolem svobody, ale naopak jsou symbolem otroctví, neboť musí žít v poddanství vrstvy kouzelníků svého kmene.⁸⁴

Osudová chyba magie nespočívá, dle Frazera, v obecném uznání zákonité následnosti událostí, ale v naprosto špatné interpretaci podstaty oněch zvláštních zákonů, které tuto následnost řídí. V rámci analýzy různých případů sympatetické magie, které sám ve svých dílech uvedl, lze snadno zjistit, že všechny mohou být považovány za „*chybnou aplikaci jednoho ze dvou velkých základních zákonů myšlení, totiž asociace představ na základě podobnosti nebo asociace představ na základě doteku v prostoru a čase. Chybné sdružování podobných představ vytváří homeopatickou nebo imitativní magii; chybné sdružování souvislých představ vytváří magii kontaktní. Principy asociace jsou samy o sobě vynikající, a co více, jsou absolutně podstatné pro fungování lidského myšlení. Užívá-li se jich správně, rodí se z nich věda; užívá-li se jich nesprávně, vzniká magie, magie je nutně nesprávná a neplodná; vždyť kdyby mohla někdy být pravdivá a plodná, nebyla by již magií, ale vědou.*“⁸⁵ Frazer na tomto základě postavil veškerou kritiku magie a jejích účinků, neboť věda je vždy založena na pravdivých postulátech, které lze dokázat, zatímco magické působení nelze empiricky ověřit.

⁸³ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 52.

⁸⁴ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 54.

⁸⁵ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 56 – 57.

5.4 Totemismus a tabu

Frazer rozumí totemu jako druhu materiálního objektu, kterého si primitivní kmeny váží s až pověřčivým respektem, neboť věří, že mezi ním a každým členem společnosti existuje blízký a vzájemně propojený vztah.⁸⁶ Nepůsobí nikdy jako fetiš, nýbrž vždy sestává z určité kategorie objektů, zejména zvířecích či rostlinných, méně často neživých.

Podobně jako Durkheim, také Frazer rozlišuje alespoň tři druhy totemů – klanový totem, sexuální totem a osobní totem. Klanový totem je tvořen lidmi, kteří věří, že na základě spojení v rámci totemu jsou stejné krve.⁸⁷ V takovém případě představuje totemismus zároveň religiózní i společenský systém, přičemž obě složky se vzájemně ovlivňují. V rámci mýtů předávaných v těchto společenstvích panuje mezi totemovým ochráncem a členy klanu velmi těsné spojení, přičemž v minulosti bylo možné, že předek klanu porodil totemové zvíře, či naopak klanové zvíře dalo život předkovi klanu. Klan byl tedy pevně spojen v rámci totemu. Členové klanu měli své totemy zobrazeny všude, kde bylo nezbytné udržet si ochranu. V mnoha společenstvích je totem spojován také s posmrtným převtělením, tedy že mrtvý člen klanu se stal součástí totemu.⁸⁸

Zejména mezi kmeny žijícími na území Austrálie má každé pohlaví svůj vlastní totem, své vlastní posvátné zvíře, jehož jméno si berou za vlastní. Toto zvíře nesmí zabít žádný člen kmene.⁸⁹ Pokud by ženy zabily zvíře, které je klanovým zvířetem mužů, muži by je napadli, což je uplatňováno i naopak. V některých kmenech byly doloženy pouze sexuální, a nikoliv klanové totemy, a v jiných byly totem vztahující se k jednotlivým pohlavím posvátnější nežli klanové totemy.

Frazer se zabývá také individuálními totemy. Zvíře či rostlina jsou s jednotlivcem ve vztahu založeném na vzájemném respektu a ochraně. Individuální totem je svázán výlučně s jednotlivcem, nemůže být přenesen na jiného člena klanu ani zděděný po mužské či ženské linii.⁹⁰ Zatímco mezi australskými kmeny se totem určený jednotlivcům vyskytuje výjimečně, mezi indiánskými kmeny v Severní Americe se totemového zvířete dostává mladým členům

⁸⁶ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 1.

⁸⁷ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 2.

⁸⁸ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 45.

⁸⁹ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 51.

⁹⁰ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 53.

v období osamění, zpravidla v rámci snu. Jednotlivci pak mohou část těla svého totemového zvířete nosit jako součást oděvu, přináší mu oběti a udržují vzájemný blízký vztah. Frazer se domnívá, že v totemu je ukryta „*naprosto intimní a osobní věc. Z tohoto hlediska může být klanový totem jedině zobecněným individuálním totemem.*“⁹¹ Kolektivní totem vznikl tak, že každý jedinec pak význam totemu předává svým potomkům, čímž postupně vzniká klanový totem. Tento názor je však v rozporu s evidencí mnoha badatelů, kteří naopak našli mnoho kmenů, u nichž existovaly pouze osobní totemy, aniž by zde byl nalezen také totem klanový.⁹²

V rámci klanového totemu panovaly určité zákonitosti. Zejména v Austrálii se mezi sebou členové uctívající týž totem obvykle nesměli ženit či vdávat, taktéž se mezi sebou nesměli zabíjet.⁹³ Členové jednoho klanu vždy pojmenovávali své potomky jménem totemového zvířete či rostliny. Bylo doloženo, že některé klany se sloučily v jeden, a jejich totemy se sloučily v jeden spojením dvou totemů.⁹⁴ V některých případech se toto sloučení odehrálo v rámci sdílených tabu, kdy členové obou klanů museli dodržovat stejné zákazy. V případě sňatku pak žena v některých případech přejímá totem muže, zatímco v jiných kmenech je tomu naopak. Někdy však muž i žena stále hovoří odlišným jazykem a každý z nich si ponechá svůj totem. Naopak v „*Severní Americe se ženili či vdávali pouze členové jednoho klanu mezi sebou. Zde si však každý z manželů ponechával svůj osobní totem.*“⁹⁵

Součástí totemistických společností jsou také mnohá tabu. Jak již bylo zmíněno, mezi tabu je nejčastěji zahrnut zákaz požívání určitých jídel. Mnohé z těchto zákazů jsou zaměřeny na některá taková jídla, která mají sloužit jako zdroj požadovaných vlastností.⁹⁶ Obvykle obsahují část totemového zvířete či rostliny. Frazer poukazoval na skutečnost, že „*věda může pochybovat o možnosti působení na dálku, ale magie takové pochyby nezná; víra v telepatii je jednou z jejích předních zásad.*“⁹⁷ Protože magie je založená na víře, dle Frazera je velmi obtížné s jejími zástupci polemizovat. Pravděpodobně tento typ magie musí v určitých případech fungovat, jinak by víra v magické principy nemohla přetrvávat po tolik generací.

⁹¹ DURKHEIM E., *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoyomenh 2002, s. 192.

⁹² Například mezi Severoamerickými indiány.

⁹³ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 67.

⁹⁴ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 63 – 64.

⁹⁵ FRAZER, J. G. *Totemism*. Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>, s. 69.

⁹⁶ FRAZER, *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 32.

⁹⁷ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 33.

Nelze tedy spolehlivě dokázat ani jejich pozitivní účinky, ani negativní, ani nulové, o nichž je Frazer přesvědčen.

Pro Frazera představuje tabu stopy počátečního věku lidské společnosti, kdy lidstvo bylo uprostřed věku kouzel a magického myšlení, což lze nazvat první fází historického stadia. Do tohoto období spadá také totemismus, pro Frazera neodlučitelně spojený s magií. Magie je založena na principech do určité míry podobných principům vědeckým, ale zásady magie jsou od počátků nesprávné, neboť jsou odvozené od nesprávného uplatnění myšlenkových procesů, jaké jsou typické pro divošský způsob myšlení.⁹⁸ Frazer vidí podobné zákonitosti ve fungování víry v totem, která dle jeho názoru spočívá ve falešném předpokladu, že věci mohou na sebe navzájem působit na dálku skrze utajenou sympatii či podobnost, od níž se přenáší jeden impuls k druhému prostřednictvím jakéhosi druhu neviditelného éteru, lišícího se od postulátu moderní vědy, která zatím nedovede konkrétně vysvětlit, jak se mohou věci navzájem fyzicky ovlivňovat skrze prostor, který se zdá být prázdný.⁹⁹ Přestože je předpoklad fungování magických rituálů dle Frazera nesprávný, sám si všímá toho, že divoši podobné rituály dodržují s logickou konzistencí a že základní pojetí magie může být považováno za v jistém smyslu shodné s moderní vědou. Podkladem pro celý systém magie je nevyřčený, ale skutečná víra v pevný pořádek a jednotu přírody.¹⁰⁰

Součástí totemismu je také dodržování tabuizovaných činností, které spočívá například v zákazu návštěvy cizího území, aby je nemohli ohrozit duchové neznámé země a magie jejich obyvatel. Snad v případě, že musí cizí hranice překročit, „*uspořádají obřad, který má tuto zemi odčarovat a jímž si chtějí zajistit bezpečný průchod.*“¹⁰¹ Součástí tabu spojených s vírou v totem je taktéž nedojedení jídla, „*domorodci se vesměs obávají, že by mohli utrpět újmu kvůli zbytkům svého jídla, protože kdyby se dostaly do rukou nepřítele, mohl by je očarovat a to by mělo pro původního jedlíka vážný, přímo osudový důsledek.*“¹⁰²

⁹⁸ FRAZER, J. G. *Taboo and the Perils of the Soul*. Vol. 3. London: Macmillan, 1911.

⁹⁹ FRAZER, J. G. *Taboo and the Perils of the Soul*. Vol. 3. London: Macmillan, 1911.

¹⁰⁰ RIESENBERG, Eleanor L., *Taboos and Primitivism: James Frazer, H. G. Wells, and the Intersection of Anthropology and Science Fiction*. (online). College of William & Mary Undergraduate Honors Theses. Paper 104. Dostupné z: <https://publish.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1104&context=honorsthesis> s. 20.

¹⁰¹ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 139.

¹⁰² FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 139 – 140.

Pokud je však žádoucí, aby někdo zemřel, je naopak potřeba obstarat zbytky jeho jídla. Kmenový kouzelník poté takový zbytek zabalí a pověsí jej nad oheň. „*Jak se jídlo sesychá, nepřítelé opouští síla a posléze zemře. Někdy však magické působení trvá déle. Kouzelník se s balíčkem uchýlí do lesní samoty. Tam pod skalním převisem rozdělá oheň, balíček uloží do otvoru pod tímto ohněm a za jeden dva dny tento balíček vytáhne a rozbije jej kamenem. Předpokládá se, že tak zasadí oběti poslední úder; kouzelník však setrvává v ústraní, dokud nedostanu zprávu o smrti své oběti. Pokud však zamýšlena oběť tvrdohlavě vzdoruje smrti, kouzelník se nakonec sám oběsí.*“¹⁰³ Daný účinek bývá rychlejší, pokud se ve zbytcích jídla objeví část zvířete nebo rostliny, kterou má dotýčný ve svém totemu.

Pokud se jedná o osoby, také ty mohly být v totemových společenstvích tabuizovány. V primitivní společnosti jsou předmětem tabu obvykle králové a náčelníci. Způsob vykonávání tohoto tabu se vztahuje velmi často k jídelním zvyklostem, například král sám se nesměl jídla dotknout, či v některých společenstvích musel odděleně. V některých společnostech posvátnost připisovaná mnoha náčelníkům vysoké hodnosti uvedla v život obřady nepříjemné pro jejich rodiny i poddané, protože ať přijdou do styku s čímkoliv, je třeba podstoupit specifický obřad, aby mohlo být sejmuta svatost, která byla předmětu dána dotykem krále či jeho rodiny.¹⁰⁴

Také truchlící pozůstalí představovali objekt tabuizace, zejména proto, že mohli přijít či přišli do styku s mrtvým nebo vůči němu byly v nějakém vztahu. „*Truchlící se po určité době nesmějí ženit či mít jakýkoliv sexuální styk.*“¹⁰⁵ Také těhotné a menstrující ženy představují tabu. V některých společenstvích se členové společenství domnívají, že tyto ženy jsou nebezpečné a mohou nakazit každého, kdo s nimi přijde do styku.¹⁰⁶ Určitá tabu se vztahují také k válečníkům před bitvou či po bitvě, lovcům či rybářům.

Mnoho domorodých kmenů považuje za tabuizované také některé předměty. V některých případech je pak jejich užívání podporováno, v jiných naopak zakázáno. Příkladem může být víra některých primitivních kmenů v to, že železo obsahuje neobvyklou moc, které je nepřátelská všemu živému a také mírovému životu. V některých případech však

¹⁰³ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 140.

¹⁰⁴ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 141.

¹⁰⁵ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 141.

¹⁰⁶ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 141.

může nošení přívěsku ze železa dodávat dotyčnému sílu, či může chránit před útokem zlých sil. Také krev může být tabuizována, a nejen krev králů či válečníků, ale také krev některých zvířat. Část primitivních společností si také dává pozor, aby se do rukou nepřítelů nedostaly jejich vlasy či nehty. Mohou je zahrabávat na určeném místě nebo ukrývat na tajném místě, aby se jich nezmocnili zlí lidé či zvířata. V některých životních situacích je vyžadováno, aby dotyčný či dotyčná oblékal určité oblečení. Stejně jako při výrobě totemu či amuletu musí být dodržen určitý postup, a zejména nesmí být nikde žádný uzel.¹⁰⁷

Totemismus představuje dle Frazera velmi primitivní formu společenství. Ať již je či není náboženský, jeho příslušníci nejsou schopni „jasně rozlišovat mezi slovy a věcmi, a proto chápou svoje jméno jako živoucí součást sebe sama. V souladu s tím si myslí, že může být magicky napaden pomocí svého jména, stejně jako pomocí vlastních vlasů, nehtů jiných součástí svého těla.“¹⁰⁸ Totemistická společnost se v propojení se svým totemem od něho neodlišuje, a proto není dovoleno ani vyslovit posvátné jméno totemového ochránce. Mezi některými kmeny jsou dokonce rodiče v rámci ochrany pojmenováváni po svých dětech, nikoliv děti po rodičích. Jméno se může přenášet dokonce mezi synovci a tetami či strýci, může tedy fungovat jako určitý talisman ochrany, avšak nesmí ho znát nepovolaná osoba. Zapovězena mohou být i jména předků, „důvodem je s největší pravděpodobností obava, že by mohlo vyslovení jména přilákat pozornost zlých duchů, kterým by se mohla jména zalíbit pro svou podobnost s jejich jmény.“¹⁰⁹ „K tématice tabuizovaných slov můžeme přiřadit i obecně rozšířená omezení, týkající se vyprávění pohádek a mýtů, a to zejména v určitých denních hodinách a v určitých dnech či ročních obdobích.“¹¹⁰

¹⁰⁷ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 157.

¹⁰⁸ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 165.

¹⁰⁹ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 171.

¹¹⁰ FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond 2000, s. 173.

6. Závěr

Totemismus v době působení Frazera i Durkheima představoval oblast zájmu mnoha badatelů. Ne všichni však měli možnost zkoumat tato společenství přímo v místě jejich výskytu, a proto využívali materiálů, které o těchto společenstvích sesbírali ostatní badatelé. Jejich originalita spočívala především ve stanovisku, jakým každý z badatelů k těmto materiálům přistupoval.

Durkheim studoval původ a projevy totemismu zejména z hlediska fungování společenství. Jeho zájem se soustředil na vyjádření, jakým způsobem jsou propojeny společenské zvyky a projevy chování s vírou v totem a s jeho používáním. Nezaměřoval se příliš na to, zdali lze či nelze označit totemismus za náboženství. Dle jeho názoru náboženství bylo a je součástí společnosti, a nemůže být nikdy zcela potlačeno. Souhlasil však s názorem, že náboženství, se podobně jako společnost, vyvíjí, a proto nelze očekávat, že moderní společnost bude věřit a praktikovat stejným způsobem, jako tomu bylo u primitivních společností.

Durkheim však příliš nepočítá s mnohohrstevnatou společností, v níž by si člověk mohl zvolit, jakým způsobem bude praktikovat svou víru či dokonce v co bude věřit. Jeho studie zobrazují náboženství jako danou součást společnosti, kde se víra vyvíjí a posouvá u všech členů těchto společenství. Žádný člen si nezmohl možnost zůstat u praktikování staré víry, všichni byli dříve či později nuceni přijmout náboženství většiny, jinak by byli ze společenství vyloučeni. Jeho tvrzení o nepochybném vývoji bylo inspirováno Frazerovými díly, a je velmi pravděpodobné, že předpokládal podobný vývoj u všech domorodých kmenů, které totemismus praktikovaly.

Frazer naproti tomu totemismus z náboženských kategorií striktně vyjímá. Dle jeho názorů spadá do období magických úkonů. Síla, kterou představuje totem, totiž ještě nemá jméno určitého boha, a praktikující věřící zde uvažují v kategoriích příčiny a následku. Magické úkony tvoří součást úzkého vztahu, který mají členové společenství se svým totemem. I přesto, že v některých částech svých pojednání používá ve spojení s totemismem výraz v češtině překládaný jako „náboženský“, nelze říci, že by tím Frazer zařadil totemismus

mezi náboženství. Spíše toto označení používá ve snaze vyjádřit rozličné aspekty, které totem v těchto společenstvích představoval.

Zatímco Durkheim tedy vnímá totemismus z hlediska společenského, Frazer se spíše zaměřuje na jeho funkci jakožto před náboženského stadia vývoje společnosti. Rozdíl v přístupu obou autorů spočívá v názoru na náboženství jako takové – Frazer věřil, že bude existovat společnost bez náboženství, zatímco Durkheim tvrdil, že náboženství nezanikne, a tudíž nejen bude, ale také bylo součástí společenství i v minulosti. Proto tedy totemismus může být považován za náboženský systém, který měl, a v některých společenstvích dosud má, mnoho projevů a funkcí.

7. Použitá literatura:

DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života*. 1.vyd. Praha: Oikoymenh 2002. 491 s. ISBN 80-7298-056-4

DURKHEIM, É. *Společenská dělba práce*. 1.vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. 375 s. ISBN 80-7325-041-1

DURKHEIM, É. *Pravidla sociologické metody*. 1.vyd. Praha: VŠP ÚV KSČ, 1969. 174 s.

FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. 1.vyd. Praha: Československý spisovatel, 2012. 815 s. ISBN 978-80-7459-088-7

FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. 1.vyd. Praha: Garamond 2000, 296 s. ISBN 8086379213

FRAZER, J. G. *Taboo and the Perils of the Soul*. Vol. 3. London: Macmillan, 1911.

HOLZBACHOVÁ, I. *Durkheim: společnost, věda, náboženství*. In: HOLZBACHOVÁ, I. Příspěvky k dějinám francouzské filozofie společnosti. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 111-156. ISBN: 9788021055308.

HORYNA, B. *Úvod do religionistiky*. 1.vyd. Praha: Oikoymenh 1994 131 s. ISBN 80-85241-64-1

HORYNA, B; PAVLINCOVÁ, H. *Dějiny religionistiky: antologie*. Olomouc: Olomouc, 2001. 462 s. ISBN 80-7182-123-3

JONES, R. A., *The secret of totem*. 6.vyd. New York: New York University Press, 2005. 360 s. ISBN 9780231134385

LÉVI – STRAUSS, C. *Totemismus dnes*. Praha: Dauphin 2001 124 s. ISBN 80-7272-007-4

PALS, D S. *Osm teorií náboženství*. 1.vyd. Praha: ExOriente 2015. 483 s. ISBN 978-80-905211-2-4

FAYTER, P. *Strange New Worlds of Space and Time: Late Victorian Science and Science Fiction. in Lightman, Victorian Science in Context*. Chicago: Chicago Univ. Press, 1997

FRAZER, J. G. *Totemism*. 1.vyd. Edinburgh: Adam and Charles Black, 1887. [cit. 16. 2. 2018] Dostupné z: <https://archive.org/stream/totemism00frazuoft#page/2/mode/1up>

SPENCER, H. *The Origin of Animal Worship*. (online) Fortnightly Review, May 1870. [cit. 16. 2. 2018] Dostupné z: <file:///C:/Users/Ricardo/Downloads/the-origin-of-animal-worship.pdf>

ZBÍRAL, David. *Totemismus*. (online) Osobní religionistické webové stránky, 2018. [cit. 16. 2. 2018] Dostupné z: http://www.david-zbiral.cz/totemismus.htm#_ftn4

GOLDENWEISER, A. A. *The origin of totemism*. (online) Cambridge University Press, 1914. [cit. 16. 2. 2018] Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/pdf/659832.pdf>

RIESENBERG, Eleanor L., *Taboos and Primitivism: James Frazer, H. G. Wells, and the Intersection of Anthropology and Science Fiction*. (online). College of William & Mary Undergraduate Honors Theses. Paper 104. Dostupné z: <https://publish.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1104&context=honorstheses>

WORSLEY P. M., *Totemism in a changing society*. (online) str. 854 Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1955.57.4.02a00090/pdf>

8. Resumé

Frazer and Durkheim are two important people that helped with the development of religion as a field of science. Both of them thought that every society is evolving towards a better stage, therefore present human has the right to judge different forms of society as low or even worse types. Durkheim in his major work *The Elemental forms of religious life* focuses on the system of beliefs and practices related to the sacred.

Durkheim has studied the origin and acts of behavior in totemism. Particularly from the viewpoints of how the society works. The development of society has undeniably influenced the evolving of religious thought. His main focus was on expressing how social habits and acts of behavior are connected to the faith in totem and its use. He did not focus much on whether totemism could be determined as a religion or not.

His studies show religion as a given part of society where faith evolves and is strengthened in to every member of these communities. His statement about the unmistakable evolution was inspired by Frazer's work and it is probable that he assumed a similar development in every as original tribe that practiced totemism.

Frazer in his famous work *The Golden Bough* tries to explain the concept of the word „Taboo“ and also „Totemism“ which then became the foundations for the creation of the extensive studies of four-volumes about Totemism and exogamy.

In his opinion totemism could not be fully considered as a religion as it was just the first stage. That was why he was concentrating more in this area on magic and its impact, which he thought belonged to the behavior of primitive nations and not to a religion.

In Frazer's opinion on the evolution of society has three stages. The first is the magic stage, second stage is the religious and the third is the so-called scientific control of the world.

Frazer's understanding about totems is that they are a type of material object that primitive tribes have in deep respect because they believe there exists a close and interrelated relationship between him and every member of the society. Similarly as Durkheim, Frazer also distinguishes at least three types of totems-tribal totem, sexual totem and personal totem.

Totemistic societies have also many taboos. Most taboos are often the prohibition of certain foods.

For Frazer taboo represents the marks of the beginning of the human society, this can be called as the first phase of the historical stage. Totemism also falls in this stage which is for Frazer inseparably linked to magic.